

κεφαλὴν μου, χωρὶς νὰ θέλουν πλέον νὰ κατακαθίσουν, καὶ μὲ ὅλον τὸν πυρετὸν εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ ἤμπορούσα σήμερον νὰ γράψω περὶ Βερώνης ὡς Ἀδριανῆς Λεκοῦβρερ καὶ μάλιστα — μὴ φρίξης! — ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν κυρίαν Παρασκευοπούλου. Ἀλλὰ δὲν εἶνε ἡ ἡμέρα τῆς σήμερον· πρέπει πρῶτον νὰντικαλήσωμεν τὴν ἡγῶ τῶν ἀργυρῶν γάμων. Ἐπειτα ἄφησε νὰ τὴν ἰδῶ μερικὰς φορὰς ἀκόμη καί, τὸ κυριώτερον, νὰ γείνω καλά.

Ἐλπίζεις τώρα νὰ με συγχωρήσουν οἱ ἀναγνώσταί σου καὶ διὰ τὴν στήλην αὐτήν;

Σὲ ἀσπάζομαι

ὁ δὲς
ΑΝΤΙΛΑΛΟΣ

Ἡ ἠθικὴ καὶ τὸ κήρυγμα¹

Ἐπὶ τοῦ αἰσθήματος τῆς εὐσπλαγγίας, αἰσθημα ὅπερ ἕκαστος ἄνθρωπος κέκτηται, δυνάμεθα νὰ βασιώμεν τὴν εὐποιάν, τὴν φιλανθρωπίαν, τὸν πρὸς τὴν δικαιοσύνην ἔρωτα καὶ πάσας τὰς πλέον κοινωνικὰς καὶ ὑψηλὰς ἀρετάς· ἀλλὰ διὰ μόνων τῶν παραγγελμάτων καὶ τῶν πομπῶν λέξεων ὀλίγον δυνάμεθα νὰ ἐπαυξήσωμεν τὸ αἶσθημα τοῦτο εἰς ὄντινα ὀλίγον, κατὰ δυστυχίαν, τὸ ἐδῶρῃσεν ἡ φύσις· ἐν τούτοις δυνάμεθα νὰ χρησιμοποιήσωμεν τοῦτο ὅσον ὀλίγον καὶ ἂν εἶνε, ὅπως ἀποταθῶμεν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν πρὸς τὴν καρδίαν. Ἀληθὲς ἄρ' ἐτέρου ὅτι ἡ γλώσσα τῆς καρδίας παράγει ζωηρὰς ἐντυπώσεις, ἀλλ' ὅχι διαρκεῖς· μία τραγωδία κινεῖ εἰς δάκρυα ἀλλὰ δὲν πείθει· διὰ τοῦτο δὲν ἀφίνουσι διαρκή ἔγνη αἱ διαβατικά· αὐταὶ τῆς καρδίας γοητεύσεις. Δέον ἐπομένως πρωτίστως νὰ ἐπιμεινωμεν, καταδεικνύοντες τὴν ἐκ τῆς ἀρετῆς ὠφέλειαν καὶ τὴν ἐκ τῆς κακίας βλάβην καὶ συνενοῦντες ὡς οἶόν τε πλείστον τὴν ιδέαν τῆς ἀρετῆς μετὰ τῆς εὐτυχίας καὶ τὴν τῆς κακίας μετὰ τῆς δυστυχίας. Εὐκόλως δὲ δυνάμεθα νὰ καταδείξωμεν ὅτι ἐκ τῆς εὐτελεστέρως μέχρι τῆς μάλλον ὑπερόχου τοῦ βίου καταστάσεως ὠφελιμώταται εἰς τοὺς ἀνθρώπους εἶνε ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἀληθεια, ἡ ἀρετή. Ἄς ἀρυσθῇ ὁ ἔμπορος, ἄς ἀρυσθῇ ὁ βιομήχανος, μικρὸς ἢ μέγας, ἐκ τῶν ἠθικῶν παραγγελμάτων τοῦ φιλοσόφου καὶ ἐξ αὐτοῦ ἔτι τοῦ κήρυγματος τοῦ θείου λόγου, τὴν ιδέαν ὅτι τὰ ἐκ τοῦ ἐμπορίου του ὠφελή μείζονα ἔσονται ὅταν ἡ καλὴ πίστις, ἡ ἐπιμελεστέρα ἐργασία, ἡ περὶ τὰς υποχρεώσεις ἀκριβεία ἔσονται μείζονες, ἄς παρασταθῇ δ' αὐτῷ ἄρ' ἐτέρου ὁποίας καὶ ὁπόσας δύναται νὰ ὑποστῇ ζημίας ἐὰν ἐπὶ τῆς κακῆς πίστεως καὶ τῆς ἀπάτης, αἷς ἔπονται ἡ περιφρόνησις καὶ ἡ πενία, θελήσῃ νὰνεγείρῃ τὸ οἰκοδόμημα τῆς τύχης του· οὐδὲν εὐχερέστερον ἢ τὸ νὰ διδάξῃ τις τὰς κοινωνικὰς ταύτας ἀρετάς,

παριστῶν τοῖς ἀνθρώποις τὴν ἐκ τούτων ὠφέλειαν, καὶ τοῦτο, διότι τὸ μέσον τῆς τοιαύτης πειθοῦς εἶνε ἀναμφισβήτητον. Εἶνε τόσον ἀληθὲς ὅτι προκειμένου π.χ. περὶ τοῦ ἐμπορίου συμφέρον ἔχει ὁ μετερχόμενος αὐτὸ νὰ ἡ ἐφωδιασμένος διὰ τῶν εἰς τὸ στάδιον τοῦτο ἀπαιτουμένων ἀρετῶν — αἷτινες, ἄλλως τε, ὅλαι ὁμοῦ συγκεφαλαιοῦνται εἰς τὴν καλὴν πίστιν, — ὥστε ἐν αἷς χώραις τοῦτο ἀνθεῖ, αἱ ἀρεταὶ αὐταὶ ἀπαντῶσιν εἰς ὕψιστον βαθμὸν ἀνεπτυγμένοι καὶ τοσοῦτον ἀναγκαῖα εἶνε, ὥστε ἄνευ αὐτῶν ἀδύνατος ἀπεδείχθη ἡ ὑπαρξίς εὐρώστου καὶ ἐκτεταμένου ἐμπορίου. Τὸ αὐτὸ δύναται νὰποδειχθῇ καὶ διὰ πάσας τὰς λοιπὰς τοῦ βίου καταστάσεις. Ἀλλ' ἤθελεν ἴσως θεωρηθῇ πολὺ ταπεινὸς ὁ τρόπος οὗτος τοῦ διδάσκειν τὴν ἀρετήν. Οὐδὲν οὐδέποτε θέμα εἶνε χυδαῖον, ἐὰν ὁπωσδήποτε διδάσκη. Μὴ ἀποστέρητε, ἱεροκήρυκες καὶ ἠθικολόγοι, νὰ κατέρχεσθε καὶ μέχρι τῶν τελευταίων τάξεων τοῦ Λαοῦ. Καὶ πῶς! ἄρα δὲν εἶνε ἅπαντες οἱ ἄνθρωποι ἀρκετὰ σπουδαῖον ἀντικείμενον τῶν βλέψεων καὶ τῆς διδαχῆς τοῦ φιλοσόφου; Μὴ τὸ ρίχνετε τόσον εἰς τὸ ὑψηλὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου! κατηχεῖτε πάσας τῆς κοινωνίας τὰς τάξεις· μὴ ἀποτροπιάζετε τὰς λεπτομερείας· διδάσκετε καὶ μὴ ἐπιδεικνύσθε. Ἡ διδασκαλία τῆς ἠθικῆς, ἵνα ἐπαξίως αὐτῆς καρποφορήσῃ, δέον νὰ περιλαμβάνῃ ὅλην τὴν κοινωνίαν. Ἄς εἴμεθα ἔστω καὶ χυδαῖοι ῥήτορες καὶ συγγραφεῖς, δὲν σημαίνει, ἀρκεῖ νὰ ἐπαυξήσωμεν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀγαθῶν. Οὐχὶ ἐπομένως τοσοῦτον εὐεργετεῖ τὴν κοινωνίαν ὅστις θέτει τὰς γενικὰς τῆς ἠθικῆς ἀρχάς, ὅσον ὁ ὑποδεικνύων τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν εἰς τὰ καθέκαστα· καταδείχθητε λοιπόν, ῥήτορες καὶ ἠθικολόγοι, νὰ κατέλθῃτε μέχρι τοῦ πτωχοῦ οἰκογενειάρχου καὶ καταδείξατε τούτῳ ὅτι, ὅπερ πρῶτον πρέπει νὰ ἐπιδιώξῃ ἐν τῇ κοινωνίᾳ κέρδος, εἶνε ἡ τῆς οἰκογενείας του ἀγάπη, διδάξατε δ' αὐτὸν πῶς δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο. Καταδείξατε αὐτῷ ὅτι ἀληθὲς ἔχει συμφέρον νὰποκαταστήσῃ τὴν οἰκογενεάν του εὐτυχῇ, καὶ ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν ἄς μάθῃ τίνι τρόπῳ θὰ κατορθώσῃ τοῦτο. Παρ' ὑμῶν ἐπίσης ἡ σύζυγος ἄς διδαχθῇ πῶς δύναται νὰ εἶνε πρὸς τὸν σύζυγον ἀρεστὴ καὶ πρὸς τὰ τέκνα αὐτῆς ἀγαπητὴ, ἄς μάθωσι δ' ἄρ' ἐτέρου ταῦτα νὰ ὑποκύπτωσιν εἰς τὴν τάξιν τῆς οἰκογενείας, νὰ μὴ ὦσιν ἀνωφελῇ αὐτῆς μέλη, νὰ τρέφωσι τὴν δέουσαν πρὸς τὰς εὐεργεσίας εὐγνωμοσύνην καὶ νὰ φέρωσι τὸν πρέποντα πρὸς τὸ γῆρας σεβασμόν. Ἀλλὰ μὴ ἀπαγγέλλετε, μὴ μεγαληγορεῖτε· πείθετε. Ἀπεικονίσατε τὴν εὐτυχίαν μιᾶς οἰκογενείας, ἐν ἣ οὗτος μὲν εἶνε πατήρ, αὕτη δὲ μήτηρ, ταῦτα τέκνα, ἐκεῖνος σύζυγος, ἐκεῖνη σύζυγος, ἀλλ' ἅπαντες φίλοι καὶ ἀλλήλοις ἀγαπητοί, ἅπαντες εἰς ἓνα καὶ μόνον ἀποβλέποντες σκοπόν, εἰς τὴν ἀρμονίαν καὶ τὴν γενικὴν τῆς οἰκογενείας

εὐημερίαν· ἀναπτύξατε ὅποσον ἕκαστος τούτων δέον νὰ συνεισφέρει εἰς τὴν κοινὴν εὐτυχίαν· καταδείξατε πόσα ἀναγκαιῶς προέρχονται ἄτοπα ἐκ τῆς ἐσφαλμένης ἰδέας, ἣν οἱ ἄνθρωποι ἐνίοτε σχηματίζουν περὶ τῆς θέσεως τὴν ὁποίαν κατέχουσιν εἰς τὰ οἰκογενειακὰ αὐτὰ βασιλεία. Ἰστορήσατε τὴν εἰκόνα μιᾶς οἰκογενείας, ἐν ἣ ἡ ἑρὶς ἀνακινεῖ τὴν καταχθόνιον αὐτῆς δάδα, τὰ μέλη τῆς ὁποίας ἐν πείσματι καὶ ὑπόουλῳ χαίρεκακίᾳ καθημερινῶς ἀλλήλοισ ἀναστρέφονται, ἐνθα ἀπειρα μικρά, ἀλλ' ἐπάρματα πάθη, ἀντικαθιστῶσι τὴν χάριν καὶ τὴν καλοκαγαθίαν. καὶ τὴν εἰκόνα ταύτην παραβάλετε πρὸς ἐκείνην ἐτέρας οἰκογενείας ἀγαθῶν καὶ φίλων, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὰ οἰκογενειακὰ αἰσθήματα καὶ ἡ ἀφελὴς συμπάθεια βασιλεύουσι, καὶ θέλετε ἰδῆ ἂν ὑπάρχῃ ὁ ἰκανὸς νὰ μὴ συγκινηθῇ ἐκ τῆς παραβολῆς ταύτης.

Διδάξατε ἐπίσης πρὸς τὸν δικαστὴν τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀκεραιότητα, ἀλλὰ μὴ κεραυνοβολῆτε αὐτὸν διὰ τοῦ ἀσαφοῦς ὅρου τοῦ καθήκοντος. Πείσατε μᾶλλον τοῦτον καὶ ὑποδείξατε αὐτῷ τοὺς κινδύνους τοὺς παρομαρτοῦντας εἰς τὰ ἐλαττώματα τῆς θέσεώς του. Ὑποδείξατε αὐτῷ τὴν ἀπώλειαν τῆς φήμης καὶ τῆς ὑπολήψεως. Ὑποδείξατε αὐτῷ τὸν ταύτην παρακολουθοῦντα ἐξευτελισμὸν, ἐξ οὗ ἡ περιφρόνησις, ἐξ οὗ ἡ τύψις τοῦ συνειδότος, ἐξ οὗ ἡ μικρὰ τῶν ἀνθρώπων ἐκτίμησις πρὸς τὴν ἀξιοπρέπειαν ἐκείνην, εἰς ἣν μετὰ μόχθων ἀπέβλεψεν ἵνα ὑπερέχῃ αὐτῶν καὶ ἥτις, ἐπομένως, εἰς οὐδὲν ἄλλο τῷ ἐχρησίμευσεν, ἀνυψώσασα τοῦτον, εἰμὴ εἰς τὸ νὰ τὸν καταστήσῃ ἐτι μᾶλλον κατώτερον καὶ υποχείριον αὐτῆς. Ἄς μάθῃ δὲ παρ' ὑμῶν ὅτι δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ θάρρος ἐνθα ὑπάρχουσι κηλίδες, καὶ ὅτι τὸ τίμιον καὶ λογοισμὸν θάρρος εἶνε εἴπερ τι καὶ ἄλλο ἀναγκαῖον εἰς τοιαύτην ὑψηλὴν θέσιν, καθ' ἧς οἱ ἄνθρωποι, οἱ μηδεμίαν ἀνεχόμενοι ὑπεροχὴν, ἐπιζητοῦσι πάντοτε νὰ βάλλωσι, καὶ ὅτι εἰς τοὺς ἔχοντας τὴν κακόβουλον ταύτην διάθεσιν ἡ ἑλλειψὶς τοῦ θάρρους, ἐκ μέρους τοῦ προσβαλλομένου, ἐπαυξάνει τὴν πρόθεσιν τῆς προσβολῆς.

Εἴτα λάβετε ὡς ἀντικείμενον — μεγίστης μάλιστὰ τὴν σήμερον παρ' ἡμῖν σπουδαιότητος — τὸν πολιτικὸν ἄνδρα καὶ καταδείξατε τούτῳ ὅτι ἵνα ἡ φιλοδοξία ὑρ' ἧς διαφλέγεται ἡ δικαία καὶ ἡπαίνετή, σκοπὸν μόνον πρέπει νὰ ἔχῃ τὸ ἀγαθὸν τῆς πατρίδος, ἧς τὸ συμφέρον, πεδὶον καὶ στάδιον τῆς φιλοδοξίας του, ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἴδιον αὐτοῦ. Διδάξατε ἐπομένως τοῦτον ὅχι μόνον νὰ μὴ κάμνῃ οὐδεμίαν ἐπιζημίον διὰ τὴν πατρίδα διάκρισιν μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου, ἀλλὰ καὶ ἐν ἀνάγκῃ νὰ θυσιάζῃ προθύμως τὰς προσωπικὰς αὐτοῦ βλέψεις εἰς τὸ γενικὸν τοῦ ἔθνους καλόν. Παραστήσατε αὐτῷ τὴν μεγάλην ἠθικὴν εὐθύνην ἣν ἐπάγεται ἡ θέσις αὐτοῦ καὶ αἱ πράξεις

του, τ' ἀποτελέσματα τῶν ὁποίων καὶ ἐπὶ γενεὰς ὀλοκλήρους θὰ εἶνε ἴσως ἐπαίσθητὰ καὶ εἰς τὰ ἴδια αὐτοῦ τέκνα καὶ διδάξατε πρὸ πάντων τοῦτον ὅτι πρῶτιστον συμφέρον ἔχει, ἵνα εἰς τὸ πεδὶον τῶν κατὰ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ ἀγώνων, φέρῃ ὡς μόνον ὅπλα τὴν λογικὴν καὶ τὴν ἀληθειαν, διότι ἂν ἄλλως πράττῃ, καὶ οἱ ἄλλοι κατ' αὐτοῦ θὰ χρησιμοποιήσωσι τὰ τῆς κακῆς αὐτοῦ πίστεως μέσα. Ἀποδείξατε δὲ τέλος αὐτῷ ὅτι οὐδεμία δόξα εἶνε ἀναξία τοσοῦτων μόχθων, ἐὰν δὲν σκοπῇ τὸ κοινὸν συμφέρον, οὐ μόνου ἡ ἐπιδιώξις συνεπάγεται τῶν ἐπιγόνων τὸν αἶνον.

Μεταβῆτε κατόπιν, ἐὰν θέλετε, εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀνθρώπου τῶν γραμμάτων, καὶ ἀποδείξατε αὐτῷ ὅτι ὁ κόμπος, ἡ κακοβουλία, ἡ δυσμένεια, καὶ οἱ ὀπισθολογισμοὶ δύναται νὰ μακρῶσωσι καὶ τὴν λαμπροτέραν φήμην, ὅτι δὲ ἡ ἀφελεια καὶ ἡ μετριοφροσύνη, παρακολουθούμεναι ὑπὸ εὐρείας διανοίας, εἶνε τὰ κατ' ἐξοχὴν ἐπικοσμοῦντα καὶ καταυγάζοντα τὰ χαρίσματα τοῦ πνεύματος καὶ τὰ καθιστῶντα ἀξιόσεβάστους καὶ ἀγαπητοὺς τοὺς ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων.

Εἴτα τέλος διατρέξατε ὅσας μᾶλλον ἐγκρίνητε τοῦ βίου καταστάσεις καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν ἐκάστης τούτων ἀκολουθήσατε τὴν ἰδίαν μέθοδον, ἀναμιγνύοντες πάντοτε τὴν γλῶσσαν τῆς καρδίας πρὸς τὴν τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἀναλύσεως, διότι οὕτω καὶ μόνον δύνασθε νὰ ἐκμεταλλευθῆτε πάντα τὰ μέσα τῆς πειθοῦς ἐπὶ τοῦ προκειμένου.

Ἐὰν δὲ πραγματευόμενος πάσας τοῦ βίου τὰς περιστάσεις καὶ ἐξετάζων ὅλας τὰς λεπτομερείας ἐκάστης τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, ἤθελε κατὰ τύχην συναντήσῃ περιστάσιν τινα ἀναιρουῶσαν τὸ ἀνωτέρω σύστημα, καθ' ἣν ἡ ἀρετὴ ἔφερε βλάβην, τότε ὁ εὐαίσθητος καὶ πεφωτισμένος φιλόσοφος ἢ ἱεροκῆρυξ καθήκον ἔχει νὰ ῥίψῃ πυκνότερον πέπλον ἐπὶ τοῦ τοιοῦτου τέρατος, ἵνα μὴ οἱ ἄνθρωποι ἀναγᾶγωσιν εἰς σύστημα μονομερῆ γεγονότα καὶ πιστεύσωσιν ὠφέλιμον τὴν κακίαν, διότι εἰς περιστάσιν τινα ὑπῆρξεν ἴσως τοιαύτη. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἅπασα ἡ ἀνθρωπότης ἀναφωνεῖ: ἀπόκρυφον, ἀπόκρυφον! ἅπασα ἡ ἀνθρωπότης συμφέρον ἔχει ἵνα αἱ τοιαῦται ἀποτρόπαιοι ἀσυνέπειαι καὶ ἀντιφάσεις, ἐξ ἐσφαλμένων προερχόμεναι συστημάτων, ἐνταφιάζωνται εἰς τὰ ψηλαφητότερα σκότη. Ἀλλ' ἐάν ποτε παρυσιασθῇ ἡ ἀνάγκη νάντιμετωπίσωμεν τοιοῦτόν τι γεγονός, μὴ ὀπισθοχωρῶμεν ἀλλ' ἀντεπεξέλθωμεν κατὰ τοῦτου διὰ τῆς λογικῆς. Οὐχί! ἡ φύσις δὲν μᾶς ἐπλασε τόσον δυστυχεῖς! ἅπασαι αἱ κακαὶ εἶνε κατὰ βάθος οἱ σάρακες, οἱ καταβιβρώσκοντες τῆς κοινωνίας τὰς βάσεις, ἅπασαι δὲ αἱ ἀρεταί, ἐν γένει λαμβανόμεναι, εἶνε χρήσιμοι καὶ ἐπωφελεῖς εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἐξ οὗ πρόδηλον ὅτι πᾶς ἄνθρωπος ἀληθὲς ἔχει συμφέρον νὰ μὴ δίδῃ τὸ κακὸν παρὰ δειγμα καὶ νὰκολουθῇ

τὴν ἀρετὴν! Ἐκ τῆς ἀνθρωποκτονίας μέχρι τοῦ ψεύδους εὐκόλως δυνάμεθα νάποδειξωμεν ὅτι ἡ ἡμετέρα ἀληθὴς καὶ μόνιμος ὠφέλεια ἀπαιτεῖ νὰ μὴ φονεύωμεν τοὺς ὁμοίους μας καὶ νὰ μὴ ἀπατῶμεν αὐτούς. Οἱ νόμοι τιμωροῦσι τὸν φονέα, ἀντισταθμίζοντες διὰ μείζονος ἢ ὁμοίου τού-
λάχιστον πόνου τὴν βάρβαρον ἡδονὴν ἣν δύναται νὰ προξενήσῃ ἡ καταστροφή ἐνὸς ὄντος ὁμοίου με ἡμᾶς. Δὲν εἶνε ἀνάγκη πολλῆς φιλοσοφίας οὔτε ἀποκαλύψεως ἵνα πεισθῇ τις περὶ τούτου. Τὸ ψεῦδος, ὅφ' ἐτέρου, ἀκολουθεῖ ὁ περιγελῶς, ἡ ἐγκατάλειψις, ἡ περιφρόνησις, ὁ ἐξευτελισμός, πάντα δὲ τὰ κακὰ ταῦτα ὑπὲρ τὸ δέον ἀντισταθμίζουσι τὸ καλόν, ὅπερ ἐκ τοῦ ἐλαττώματος τούτου δύναται τυχόν νὰ προέλθῃ.

Ἀναζητήσατε ὄντως τὸν ἐν ἐκάστη κοινωνικῇ τάξει εὐτυχῇ, καὶ θέλετε εὖρῃ ὅτι τοιοῦτος εἶνε ὁ καλῶς ἀντιληφθεὶς τὰς ἀρχὰς τῶν ἀληθῶν αὐτοῦ συμφερόντων, καὶ κεκτημένος πάσας τὰς σχετικὰς εἰς τὴν κοινωνικὴν αὐτοῦ θέσιν ἀρετάς. Τίς ὄντως ὁ ἐν γένει εὐτυχής; ὁ κακολόγος, ὁ ἀγνώμων, ὁ φθονερός, ὁ ὑπουργός, ὁ κίβδηλος, ὁ ἄδικος, ὁ προπέτης, ὁ ἀγροίκος, ὁ δύστροπος, ὁ μοχθηρός, ὁ σκληρός, ὁ ὑπερήφανος, ἢ ὁ ἀγαθός, ὁ εὐγνώμων, ὁ εὐγενής, ὁ εὐχαρὶς, ὁ ἀληθής, ὁ δίκαιος, ὁ ἀφελής, ὁ φιλόανθρωπος, ὁ μετρίοφρων, ὁ τίμιος; Ἀνθρώπε ἀναίσθητε, ἄνθρωπε πεπωρωμένε, ἄνθρωπε ἀπολιθωμένε, λάβε ἀνὰ χεῖρας τὸ μέτρον, μέτρησον καὶ στάθμισον μετ' ἀκλονήτου ψυχραιμίας τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν κακίαν καὶ θέλεις ἰδῇ πού ἡ πλάστιγξ ἔα κλίνει.

Με ἐρωτᾷς ἤδη τί εἶνε ἀρετὴ; Ἡ κοινωνικὴ ἐκείνη μέθοδος σοὶ ἀπαντᾷ, ἥτις θέλει σὲ καταστήσει διαρκῶς εὐτυχῇ. Με ἐρωτᾷς, τί ἐστὶ κακία; Ἡ ἀλληλουχία ἐκείνη τῶν πράξεων, ἥτις θάττον ἢ βράδιον θέλει παρασκευάσῃ τὴν δυστυχίαν σου.

★

Εἰς πάσας τὰς ἀνωτέρω ἐκτεθείσας σκέψεις περὶ τοῦ τρόπου τοῦ διδάσκειν τὴν ἠθικὴν, ὡς βάσιν ἐλάβομεν τὴν ιδέαν, ὅτι ἡ ἠθικὴ δέον νὰ εἶνε τὸ μόνον θέμα τῆς ἀπὸ τοῦ ἁμβωνος διδασκαλίας τῶν ἱεροκλήρων καὶ ὅτι αὕτη, εἴτε ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου, εἴτε ὑπὸ τοῦ ἱεροκλήρου διδασκόμενη, ἀνάγκη νὰ διδάσκειται κατὰ τρόπον πρακτικόν. Ἐὰν ἡ ἠθικὴ ἀποτελῇ τὸν κώδικα τῶν κανόνων ἐκείνων, καθ' ὃς δέον οἱ ἄνθρωποι νὰ κινῶνται εἰς τὰς πράξεις των, προδίδῃ ὅτι ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας αὐτῆς πρέπει νὰ εἶνε ἀνθρώπινος. Ἡ διδασκαλία τῶν δογμάτων καὶ τῶν λοιπῶν θεολογικῶν ζητημάτων τῆς θρησκείας, ἀλλὰ τοῦ δέον νὰ ἐπιζητῇ στάδιον ἐνεργείας ὁ ἁμβὼν μόνον εἰς τὴν πρακτικὴν διδασκαλίαν τῆς ἠθικῆς ἀνάγκη νὰποβλέπῃ, ἐὰν σκοπὸν προτίθεται τὴν ἠθικὴν τοῦ κοινοῦ ὠφέλειαν. Ὅποιαν ὄντως ἠθικὴν ὠφέλειαν δύναται νὰ ἀρυσθῇ τὸ

κοινὸν ἐκ τοῦ κήρυγματος τοῦ Θεοῦ Λόγου, ὅταν οὗτος ἔχῃ ὡς ἀντικείμενον ἐπὶ παραδείγματι τὸ τρισυπόστατον τῆς θεότητος, τὴν μέλλουσαν ζωὴν καὶ ἄλλα παραπλήσια δογματικὰ ἢ θεολογικὰ ζητήματα; Χρησιμεύουσιν ἴσως ταῦτα πρὸς ἐπικύρωσιν καὶ ἐνίσχυσιν τῶν ἀνθρωπίνων ἀρετῶν· ἀλλὰ προφανέστατον ὅτι διὰ νὰ ἐνισχυθῶσιν αἱ ἀρεταὶ αὗται, δέον πρῶτον νὰ ὑπάρχωσιν ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν ἀνθρώπων. Μόνον δὲ διὰ τοιοῦτου πρακτικοῦ διδασκαλίας τρόπου, δύναται ἐν αὐτῇ νὰ ἐγγραρχθῶσιν. Ἡ μήπως ἡ ἠθικὴ στερεῖται ἀρκούσης ἐσωτερικῆς ἀξίας, ὥστε νὰ ἔχῃ ἀνάγκην τοῦ κύρους τῆς νεφελώδους φιλοσοφίας καὶ τῆς ἀκροσφαλοῦς θεολογίας; Δὲν εἶνε δὲ καταφανές, ὅτι ἐπὶ τοῦ κύρους αὐτῶν βασιζομένη, ἀνάγκη νὰ παρακολουθῇ τὰς καιρικὰς καὶ τοπικὰς τούτων περιστάσεις καὶ νὰ ὑποβάλλεται εἰς διακρίσεις ἢ Ἠθικὴ, ἥτις ἐν παντὶ χρόνῳ καὶ τόπῳ πρέπει νὰ εἶνε μία καὶ ἡ αὐτή. Τὸ νὰ εἶνε οἱ ἄνθρωποι διηρημένοι εἰς θρησκευτάματα καὶ ταῦτα πάλιν εἰς διάφορα δόγματα, εἶνε πρᾶγμα ὅπερ ἡδυνάτο τις νὰ εὐχηθῇ νὰ μὴ ὑπῆρχεν, ἀλλὰ τὸ νὰ ἔχωσι διάφορον γνώμην ἐπὶ τῶν ἀπλουστείων τῆς ἠθικῆς ζητημάτων, εἶνε πρᾶγμα ἀποτρόπαιον καὶ ἐπικίνδυνον. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ἕκαστον θρησκευμα ἔχει τὰς δογματικὰς αὐτοῦ ἀνάγκας, τὰς ὁποίας δὲν δύναται νὰ παραμελήσῃ, ἀλλ' ἰσχυρίζομεθα, καὶ τοῦτο σημειωτέον καλῶς, ὅτι τὸ ἀπὸ ἁμβωνος κήρυγμα δέον νὰ περιστρέφεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν πρακτικὴν διδασκαλίαν τῆς ἠθικῆς, καὶ ἀρνούμενον ἔστω τὸ ἀντικείμενόν του ἐκ τῶν ἰδίων θεμάτων, νὰ μεταδίδῃ τοῦτο εἰς τὸν λαὸν ὑπὸ τὸν πρακτικώτερον τύπον· οὕτω δὲ πράττων ὁ ἱεροκλήρῳ καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ θέλει δίδει γενικώτερον χαρακτήρα, ὅπερ σπουδαῖον σήμερον διὰ τὴν κοινὴν ὠφέλειαν, καὶ τὰς τυχόν ἐλλείψεις τοῦ δόγματος θέλει καθιστᾶ ἥττον ἐπαίσθητάς. Τὴν ὁρότητα δὲ τούτου ἀπέδειξεν αὐτὴ ἡ πείρα τῶν αἰώνων. Ἐκ τῆς ὑψηλῆς Χριστιανικῆς διδασκαλίας εἰς τὸν κόσμον μετεδόθη ὅ,τι ἦτο δυνατόν οὗτος ἐξ αὐτῆς νάρυσθῇ καὶ οἱ ἄνθρωποι ὑπῆρξαν καὶ εἶνε ἐφ' ὅσον δύναται ἀνθρωπίνως, χριστιανοί· ἀλλ' ἐὰν ἔπρεπε νὰ περιμείνωσιν ὅπως πρὸς τὸν Χριστὸν ἡ τοῦς ἁγίους ὁμοίωσιν διὰ νὰ κληθῶσι χριστιανοί, δὲν ἦθελον ἀπειπισθῇ ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ χριστιανισμοῦ;

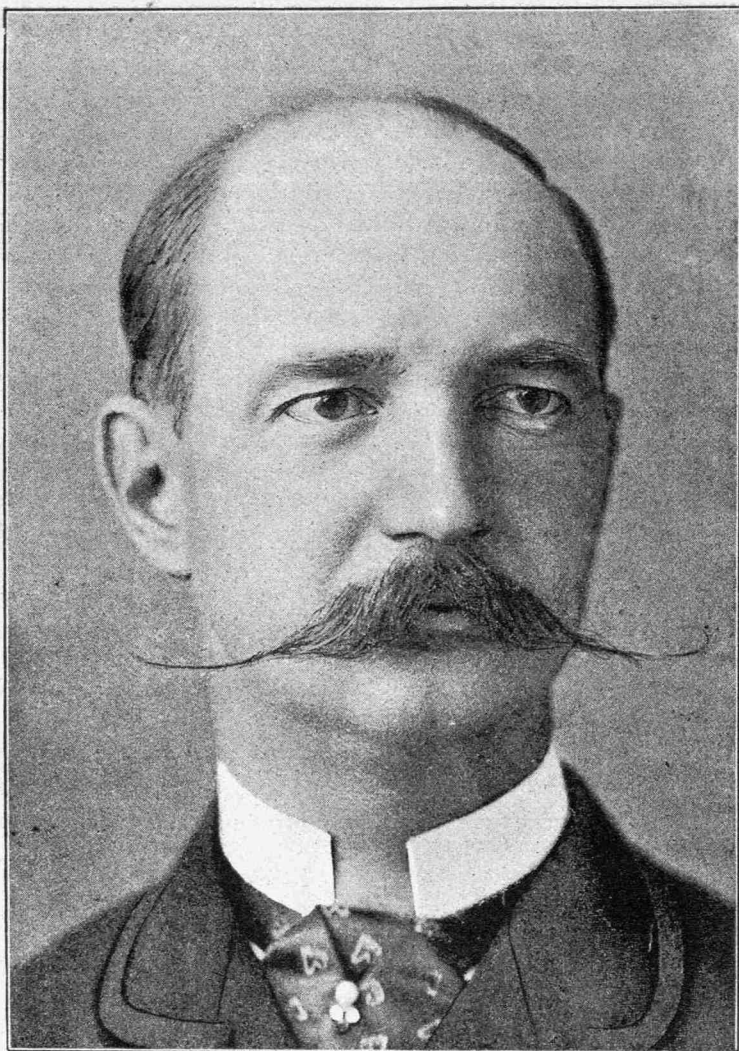
Ἡ ἀνωτέρω δὲ μέθοδος τοσοῦτον μάλλον δέον νὰκολουθῇται, καθόσον ἡ παρατήρησις διδάσκει ὅτι πλεῖστα εἶνε τὰ ἐλαττώματα καὶ αἱ κακίαι, αἱ ἐκ τῆς ἀμαθίας ἢ ἐκ τῆς μοχθηρίας πηγάζουσιν. Τὰ πάθη διηνεκῶς καὶ ἀκατασχέτως ἐκλύουσιν ἡμᾶς διὰ τῆς παραστάσεως ποικίλων ἀγαθῶν καὶ χυμαϊρικῶν ὠφελειῶν. Πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ σκοπεῖλου τούτου τὸ πᾶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔγκειται εἰς τὴν μέχρι τῶν τελευταίων

λεπτομερειῶν ἀκριβῆ ἐκτίμησιν τῆς ἐκ τῶν ἡμετέρων πράξεων προελευσμένης βλάβης ἢ ὠφελείας. Ἄλλ' ἡ ἀνθρώπινος διάνοια, συλλήβδην θεωρούμενη, στερεῖται τῆς ἀπαιτουμένης δυνάμεως ὅπως συλλάβῃ πάντα τὰ διδόμενα πρὸς λύσιν τῶν τοιούτων τῆς ἠθικῆς προβλημάτων, ἐξ οὗ τὸ φαινόμενον ὅτι συνήθως ἐκ τῶν δεδομένων τούτων λαμβάνει ὑπ' ὄψιν αὐτῆς μόνον ὅσα ἡ ἐξωτερικὴ μορφή, αἱ περιστάσεις ἢ ἡ σύμπτωσις παρουσιάζουσιν αὐτῇ, ἐκ τούτου δὲ πάλιν καὶ τὸ ὅτι, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἡ ἀνωφελὴς μετάνοια εἶνε τὸ φυσικὸν ἐπακολούθημα τῆς ἐσφαλμένης λύσεως τῶν προβλημάτων τούτων. Ὁ φιλόσοφος λοιπὸν ἢ ὁ ἱεροκῆρυξ ἐκεῖνος, ὅστις ἤθελεν ἀναλάβῃ νὰ αναπτύξῃ ἡμῖν καὶ τὰς μάλλον ἀπωτέρω συνεπείας τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ νὰ παραστήσῃ τῇ ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ τὴν γενεαλογίαν, οὕτως εἶπεν, τῶν πράξεων τούτων, ἤθελε βεβαίως ἀπαλλάξῃ τὴν κοινωνίαν ὅλων τῶν ἐκ τῆς ἀμαθείας προερχομένων κακῶν, τουτέστι ἐκ τοῦ μεγαλειτέρου αὐτῶν μέρους. Ἐθιζομένων δ' οὕτω τῶν ἀνθρώπων τοιαύτην νάκολουθῶσι μέθοδον ὅταν ἐπὶ τῶν ζητημάτων τῆς ἠθικῆς σκέπτονται, ἤθελεν ἴσως ἐν βραχείᾳ ἀποβῇ κοινὴ ἡ θεία αὕτη ἐπιστήμη, ἡ ἀποκαθιστώσα τὸν ἀνθρώπον τίμιον. καὶ ἐνάρετον διὰ συλλογισμῶν, ὅπερ θέλει νὰ εἴπῃ, ἐκ πεποιθήσεως, καὶ ἐκ πεποιθήσεως θέλει νὰ εἴπῃ, ἐκ σταθερῶν ἀρχῶν. Τότε δὲ οὐχὶ πλέον τόσον ἀσαφεῖς καὶ σκοτεινὰ ἦθελον ἐν γένει εἶσθαι, ὅποια σήμερον εἶνε, παρὰ τῷ κοινῷ τῶν ἀνθρώπων, αἱ περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας ἰδέαι, ἀλλὰ ζήτημα ὀλίγων καὶ ἀπλῶν συλλογισμῶν. Τοῦτο δὲ θὰ καθίστα ἐναρέτους τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὅταν εἴ ἤθελον εἶσθαι ἐστερημένοι παντὸς ἠθικοῦ αἰσθημάτων. Ἀφ' οὗ ὅμως τῶν τοιούτων αἰσθημάτων δὲν ἀμοιροῦσι, τί ἄλλο ἀπαιτεῖται ὅπως καταστήσῃ τις ἐναρέτους τοὺς ἀνθρώπους, ἐμπνεύσῃ δ' αὐτοῖς τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ μῖσος πρὸς τὴν κακίαν, εἰμὴ τὸ νὰ παύσῃ πλέον ἡ ἠθικὴ ἀπὸ τοῦ νὰ εἶνε ὅτε μὲν τραγικὴ, ὅτε δὲ κωμικὴ ἀπαγγελία, ἀναζητήσῃ δὲ τὰς ἀρχὰς αὐτῆς ἐκ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων καὶ οὐχὶ νὰ στηρίζηται ἐπὶ ἐπισφαλῶν ἐπιχειρημάτων, ἐκ τοῦ νεφελώδους κόσμου τῆς μεταφυσικῆς καὶ τῆς ἀποκαλύψεως ἐξηγμένων; Ἐδραιώσωμεν τὴν ἠθικὴν ἐπὶ τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν πραγμάτων, οὐχὶ ἐπὶ τῶν λέξεων καὶ ἐπὶ τῶν μύθων. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι αἱ ἀτέλειαι αἱ παρομαρτοῦσαι εἰς πάντα τὰ κοινωνικὰ καὶ θρησκευτικὰ συστήματα, ἀτέλειαι ὅτε μὲν ἀναγκαῖαι καθὸ συνέπειαι τῆς ἀνθρωπίνης σμικρότητος, ὅτε δὲ αὐθαίρετοι ὡς φυσικὰ ἐπακολουθήματα τῆς ἀδιακόπου σειρᾶς τῶν ἀνθρωπίνων πλανῶν, παρεμβάλλουσιν ἐνίοτε ἐμπόδια εἰς τὴν διάγνωσιν τῶν ἡμετέρων καθηκόντων καὶ παράγουσιν ἀντιφάσεις μεταξὺ τοῦ ἐνός καὶ τοῦ

ἐτέρου τούτων· ἀλλ' αἱ περιπτώσεις αὗται εἶνε, ἐν συνόλῳ, τοσοῦτον ὀλίγα καὶ τοσοῦτον ἀσυνήθεις, ὥστε ἐλαχίστην δύνανται νὰ ἔχωσιν ἐπιρροὴν εἰς τὸν σχηματισμὸν καὶ τὴν παρακολούθησιν ἐνός φιλοσοφικοῦ ἢ θρησκευτικοῦ συστήματος ἠθικῆς· ἀρκεῖ νὰ ἐννοήσῃ καλῶς, ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν, τὰς συνηθεστέρας καὶ σπουδαιοτέρας τῆς ἠθικῆς ἀρχάς, ὅπως μεγίστην παράσχῃ τῇ κοινωνίᾳ ἐκδούλευσιν, ὁ φιλόσοφος ἐκεῖνος, ὅστις ἤθελεν ἀναλάβῃ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ τοιούτου συστήματος καὶ ὁ ἱεροκῆρυξ ὅστις ἤθελεν ἐπιχειρήσῃ νὰ τὸ διδάξῃ.

*

Οἱ ἀρχαῖοι, ὡς ἐν ἀρχῇ ἐποίησαμεν νύξιν, ἀνῆγειρον τὰ Ἠθικὰ αὐτῶν συστήματα ἐπὶ ὑψηλῶν καὶ θαυμασιῶν εἰκόνων. Τὸ πᾶν παρ' αὐτοῖς ἦτο ἐνθουσιασμός· αἱ ἀρεταὶ ἀπασαί ἦσαν γίγαντες. Σπανίως ἐσυλλογίζοντο σχεδὸν πάντοτε ἦσαν ποιηταί. Ὁ χριστιανισμὸς κατέστησε τὴν ἠθικὴν σχεδὸν ἀπρόσιτον περιβάλλον αὐτὴν διὰ τῶν μεγαλείου, καὶ δὲν ἤθελε σχεδὸν ὑπάρχει διὰ τὸ πλεῖστον τῶν ἀνθρώπων, ἐὰν δὲν ἤθελε λεληθότως καταβιβασθῇ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἐνθα ἀνύψωσεν αὐτήν, ἐπὶ τῆς γῆς ὅπου ὑπάρχουσιν οἱ ἄνθρωποι, δι' οὓς ἐνομοθετήθη. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἡ ἠθικὴ φαίνεται ὑποβαλλομένη εἰς τὴν ψυχρὰν λογικὴν καὶ τὴν ἀκριβῆ ἀνάλυσιν. Ἡ ἠθικὴ τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τὰς χεῖρας τῶν σκαπανέων τοῦ Χριστιανισμοῦ καθίσταται ἀνεφάρμοστος. Ἐκ δὲ τῶν δύο ἄλλων μεθόδων, οὔτε ἡ μὲν οὔτε ἡ δὲ εἶνε ἴσως ἡ κατάλληλος ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ἡ τῶν ἀρχαίων ἀπειργάζετο ὑπερηφάνους στωϊκοὺς, ἀνθρώπους οἰονεῖ ὑπερανθρώπους, τέρατα οὕτως εἶπεν ἀρετῆς. Ἀλλὰ τοῦτο ἦτο ἀποτελέσμα μῆς εὐρωστίας ἐνθουσιασμοῦ, ὅστις οὐδέποτε δύναται νὰ εἶνε κοινός καὶ ἡ ἠθικὴ πρέπει πρὸ πάντων νὰ εἶνε κοινὴ. Ἡ ψυχρὰ ἀφ' ἐτέρου ἀνάλυσιν ἐνίων ἐκ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων, φέρει ἐν ἑαυτῇ τὸ ἄτοπον ὅτι προκαταλαμβάνει τοὺς ἀνθρώπους κατὰ τῶν ἰδίων αἰσθημάτων, καὶ ὡθεῖ τούτους νὰ ὑπολογίζωσι τὰς πράξεις τοῦ βίου των διὰ τῆς ἀκριβολόγου ἐκείνης ἐξετάσεως, δι' ἧς λύονται τὰ μαθηματικὰ προβλήματα. Ἀλλὰ τοιοῦτω τρόπῳ δὲν ἤθελον καταστραφῇ ἡ τοῦλάχιστον κατὰ πολὺ ἐλαττωθῇ τὰ αἰσθήματα τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, αἰσθήματα τὰ ὅποια ἐν συνόλῳ ἀποτελοῦσι τὴν ἡμετέραν εὐτυχίαν, ἀλλὰ καὶ τὰ ὅποια, ἐν πρὸς ἐν λαμβανόμενα, δυσκόλως δύνανται νάντιστώσιν εἰς τὴν ξηρὰν τῆς λογικῆς ἀνάλυσιν; Δυσχερὲς ὁ μηδέποτε ὑπὸ τῆς καρδίας τοῦ ἀπατηθείς· ὁ τοιοῦτος δὲν θὰ γείνη ποτὲ τὸ θῦμα τῆς εὐαισθησίας του, δὲν θὰ πογοητευθῇ βεβαίως ἐκ τῆς ἀγνωμοσύνης τῶν φίλων, δὲν θὰ μετανόησῃ διότι ἠγάπησε, δὲν θὰ βλασφημήσῃ ποτὲ κατὰ τῆς στιγμῆς ἐκείνης, καθ' ἣν παρεδόθη εἰς τὰς ἀγκά-

Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
κατά νεωτάτην φωτογραφίαν

λας τῆς γλυκείας ἐλπίδος· ἀλλὰ καὶ οὐδέποτε ἀφ' ἑτέρου θὰ δοκιμάσῃ τὰς ὑψηλὰς ἡδονὰς τῆς φιλίας, τῆς ἀγάπης καὶ πάσης ἄλλης εὐαρέστου τῆς εὐαισθησίας πλάνης. Ψυχρὸ σκεπτικιστὰ, κλείσων τὴν θύραν τῆς καρδίας σου, περιφρούρησον αὐτὴν ἀπὸ τὰς ἐνοχλήσεις καὶ τὰς ζημίας ἃς ἐνίοτε συνεπάγεται ἡ εὐαισθησία, ἀλλ' ἀπόλυσον συγχρόνως καὶ πάντας τοὺς θεῖους αὐτῆς ἐνθουσιασμοὺς! Ἐὰν δὲ εἶσαι τοσοῦτον δυστυχὴς, ὥστε διὰ μόνης τῆς ξηρᾶς λογικῆς νὰ ἐπιζητῇς τὴν ἀρετὴν, παρατήρησον πῶς ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας ὁ ὀπισθόβουλος, ὁ κακολόγος, ὁ μοχθηρὸς, ὁ κίβδηλος ἀπώλεσαν πάσας τὰς ἑαυτῶν ὠφελείας. Ἡ παλαιὰ πολιτικὴ κατέστη πλέον διαφραγῆς, ὅθεν συμπεράνον μεθ' ἡμῶν: Ὅσῳ μᾶλλον ἐννοῶσιν οἱ ἄνθρωποι τὰ ἀληθῆ αὐτῶν συμφέροντα, τόσῳ μᾶλλον γίνονται ἀγαθοὶ καὶ φιλόανθρωποι· καὶ ἐφ'

ὅσον αἱ ψευδεῖς περὶ ὠφελείας καὶ δικαιοσύνης ιδέαι ἀντικαθιστῶσι τὴν ἀληθῆ καὶ πεφωτισμένην ἠθικὴν, ἐπὶ τοσοῦτον θὰ εἶνε βάρβαροι, μοχθηροὶ καὶ δυστυχεῖς ἔτι. Εὐτυχὴς ὁ αἰὼν ἐκεῖνος καθ' ὃν θὰ τυγχάνωσι παρὰ πάντων γνωσταὶ αἱ ὁδοὶ τῆς κακίας! Τότε δὴ τότε οὐδεὶς θάκοιλουθῇ αὐτάς, διότι καλῶς θὰ γινώσκῃ ὅτι οὐδὲν ἔχει πρὸς τοῦτο συμφέρον. Ὅθεν τοσοῦτον οἱ ἄνθρωποι θὰ εἶνε ἀγαθώτεροι ὅσῳ μᾶλλον γινώσκουσι τί στοιχίζει νὰ εἶνε κακοί, καὶ ἐπὶ τοσοῦτῳ πλέον πρὸς τὴν γνῶσιν ταύτην θὰ πλησιάζωσιν, ἐφ' ὅσον ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς ἠθικῆς τὰ πράγματα καὶ τὰ αἰσθήματα θάντικαθιστῶσι τοὺς μύθους καὶ τὰς λέξεις. Εὐτυχὴς ὁ αἰὼν ἐκεῖνος καθ' ὃν οἱ μοχθηροὶ θὰ εἶνε ἀποτρόπαιοι, εὐτυχέστερος ἐκεῖνος καθ' ὃν θὰ εἶνε ἀξιολύπητοι, εὐτυχέστατος δέ, ὁ καθ' ὃν θὰ εἶνε γελοῖοι.

ΚΟΜΦΟΥΚΙΟΣ